

DOI:

УДК: 821.161.2.09(081)«1829.12/1905.01»

Анатолій Трембіцький (м. Хмельницький)

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

головний науковий співробітник відділу новітньої

історії Поділля Центру дослідження історії Поділля

Інституту історії України НАНУ

при Кам'янець-Подільському

національному університеті ім. Івана Огієнка

E-mail: stealthy-dom@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8715-1208>

«Окраса всенської української етнографії» другої половини ХІХ ст. – подолянин Андрій Димінський (1829–1905)

*У статті висвітлено перебіг життя і діяльність подвижника української етнографії та фольклористики, надзвичайної людини – «окраси всенської української етнографії» другої половини ХІХ ст., творчо активного етнографа і фольклориста, подолянина Андрія Івановича Димінського (1829–1905), який своєю щирою працею записувача духовних скарбів подолян, усією своєю багатолітньою діяльністю доводив, що він справжній, один із найкращих синів України. Його велика фольклорно-етнографічна спадщина, а це близько 4 000 подільських народних пісень різних жанрів, майже 2 000 казок, до 10 000 прислів'їв подільських, 2 000 приказок і загадок, більше 700 зразків фольклорної прози, 9 статистичних та фольклорно-етнографічних описів, є значним внеском у вивчення Подільського краю та цінним невичерпним періоджерелом. Справедлива оцінка його творчого доробку вітчизняними дослідниками поверне по праву належне йому видатне місце в історії української національної культури, де він ще й досі є постаттю маловідомою, хоча й вийшли дві монографії: О. Шалак «Фольклористична діяльність Андрія Димінського» (Київ, 2009)¹ та А. Трембіцького «Андрій Димінський (*1829 – †1905): етнограф, фольклорист» (Хмельницький, 2024)².*

Ключові слова: етнограф, фольклорист, Андрій Димінський, Поділля, друга половина ХІХ ст.

Anatoly Trembitsky (Khmelnyskyi)

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,

Chief Researcher of the Department of Modern

History of Podillia Center for the Study of the History of Podillia

of the Institute of History of Ukraine

of the National Academy of Sciences of Ukraine

at the Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University

E-mail: stealthy-dom@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8715-1208>

«The Ornament of All Ukrainian Ethnography» of the Second Half of the 19th Century – Andriy Ivanovich Dyminsky (1829–1905) from Podolsk

The article highlights the life and work of the devotee of Ukrainian ethnography and folklore, an extraordinary person – the «decoration of all Ukrainian ethnography» of the second half of the 19th century, a creatively active ethnographer and folklorist, a native of Podolia, Andriy Ivanovich Dyminsky (1829–1905), who, with his sincere work as a recorder of the spiritual treasures of Podolia, and with all his many years of activity, proved that he was a true, one of the best sons of Ukraine. His extensive folklore and ethnographic heritage, which includes about 4 000 Podolsk folk songs of various genres, almost 2 000 fairy tales, up to 10 000 Podolsk proverbs, 2 000 sayings and riddles, more than 700 examples of folklore prose,

¹ Шалак О. І. Фольклористична діяльність Андрія Димінського: монографія. Київ: Освіта України, 2009. 195, [5] с.: фотогр. Бібліогр.: с. 169–188.

² Трембіцький А. М. Андрій Димінський (*1829 – †1905): етнограф, фольклорист: монографія. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2024. 484 с., іл.

*9 statistical and folklore and ethnographic descriptions, is a significant contribution to the study of the Podolsk region and a valuable inexhaustible primary source. A fair assessment of his creative output by domestic researchers will return to him the rightful prominent place in the history of Ukrainian national culture, where he is still a little-known figure, although two monographs have been published: O. Shalakh «Folkloristic activity of Andriy Dymynsky» (Kyiv, 2009) and A. Trembitsky «Andriy Dymynsky (*1829 – †1905): ethnographer, folklorist» (Khmelnyskyi, 2024).*

Key words: ethnographer, folklorist, Andriy Dymynsky, Podolsk, second half of the 19th century.

Поділля дало науці багатьох видатних особистостей, між ними й відомого українського етнографа і фольклориста Андрія Івановича Димінського, який народився 13 грудня 1829 р. у мальовничому подільському с. Борщівці (*раніше село мало назви Баришев, Баришева, Баришевіці, Баршів, Баршівці, Борщіє*) на Могилів-Подільщині у родині «найбезталаннішої, найбільше пригнобленої тоді суспільної верстви» – селян-кріпаків (у родині *дрібного службовця – офіціаліста економії*)³ польського шляхтича Станіславського-Комара. Як минали нелегкі дитячі літа Андрія під владою поляка-дідича достеменних відомостей немає, але можемо собі уявити, що вони пройшли в умовах сільського життя у селах Борщівці та Гаврилівці. За малим Андрієм у 1831 р. доглядала і «завше спала» з ним наймичка Оляна, оскільки дитину до трьох літ клали спати в колисці або з матір'ю, а з 5–6 літ вже могла спати окремо. Окрім Андрія, у родині були син Іван та донька Ірина (у *заміжжі Бржосньовська*)⁴.

У незбережені чималого архіву та безцінної творчої спадщини винен не лише час, але й великою мірою самі українці, через недбальство і байдужість до своїх культурних надбань, велику частину творчого доробку і $\frac{3}{4}$ архіву втрачено назавжди⁵.

Прізвище Димінських часто зустрічалося серед дрібної шляхти тодішньої Київщини, але ні дід Дем'ян, ні батько Іван (Янко) Дем'янович не мали власного прізвища. Вони, як кваліфіковані робітники, піднялися понад рівень рядових кріпаків: пани часто доручали дідові доглядати за людьми, а батько, оженившись, узяв собі дру-

жину не з кріпаків, а з духовних.⁶ Батько етнографа за своєю професійною ознакою проходить по ревізьких «сказках» як «Столяр» («Тесляр»), куди його родину на початку 1830-х рр. перевели з Київщини до подільських маєтків Станіславських-Комарів, де працював «дрібним службовцем-офіціалістом панської економії». Можна припустити, що дід також переїхав на Поділля до сина, хата якого стояла на краю села недалеко від панського фільварку. У 1831 р. за наказом поміщика батька перевели у панську економію до містечка Жванець (*Кам'янецьчина*), куди в 1833 р. він забрав усю сім'ю. Згодом перевели в с. Гаврилівці (*Кам'янецьчина*), де батьки й доживали свій вік. У 1843 р. із селян-кріпаків родина перейшла у стан «казенних» селян, бо село, що знаходилося у прикордонні смугі, було вилучене з-під польського землеволодіння в державне⁷. Тут родина набула прізвище Димінський «не инакше, як од дідового імення Дем'ян, або, на західньо-подільський лад», яке пройшло кілька варіацій: «Деминській», «Думинській», «Дыминській». Напевне, «зблищали деякі достатки», бо батьки почали думати про «серйозну шкільну освіту» для дітей. Батько бажав Андрію кращу, не батьківську долю. У 1843 р. зазнав «не мало труднощів», «доки примостив» Андрія до Кам'янецької повітової школи. Це стало можливим ще й тому, що мати Андрія – Дарія Данилівна (1810–1897) була з духовного роду⁸.

Андрій вчився з великою охотою, всім своїм еством прагнув знань і в першій половині 1840-х рр. скінчив школу нижчого ступеня⁹ Продовжувати освіту йому не пощастило і на цьому його,

³ Левченко Микола. Знадоби до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826–1897). З поля фольклористики й етнографії. Вип. 2. Збірник історично-філологічного відділу, № 556. Праці етнографічної комісії. Київ: УАН. 1928. С. 76.

⁴ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] / Упоряд. М. Левченко, передм. А. Лобода. Київ, 1928. Вип. I–II. С. XLII; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 5. 17 січня. С. 3.

⁵ Ibid. № 5. 17 січня. С. 3.

⁶ Ibid. Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XX–XXI; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 5. 17 січня. С. 3.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid. С. XLV.

⁹ Ibid. С. XX–XXI.

дуже невеличка, шкільна освіта припинилася. Маючи «такі-сякі знання російської мови», отримав право на складання іспиту на посаду писаря. Вчився самотужки, намагався здобути освіти через читання книжок, через «вплив високоосвічених людей, з якими його зближала любов до простого люду», і які допомагали йому своїми порадами.¹⁰ Він писав дуже нерозбірливим, надивно нечітким скорописом»¹¹. Після закінчення школи, бажаючи розпочати свою життєву кар'єру медичного працівника, став учнем однієї з майстерень цирульників у містечку Жванець, де отримав належну підготовку до своєї майбутньої професії. У 1848 р., з урахуванням набутих знань, після складання іспитів при Кам'янецькій лікарській управі в присутності старійшин цеху, представника міської ради та лікарів, отримав звання «майстра цирульного цеху» – здобув право на нижчу медичну практику. Першу посаду фельдшера обійняв 11 березня 1848 р. у Гаврилівцях.¹² Але справа медицини в Гавриловецькій волості стояла дуже погано. У єдиний фельдшерський пункт щоденно зверталось до 20 селян, а ще майже щодня він виїжджав на села, де біля його воза збирався натовп «страждущого люду». Він, незважаючи на злиденне становище, більш-менш ретельно виконував свої обов'язки, за що селяни його дуже поважали й називали своїм рятівником. Приходилось бути одночасно – акушером, аптекарем, лікарем, санітаром і роз'їзним фельдшером на 14 поселень волості.

У 1849 р., не зважаючи на велике навантаження у фельдшерському пункті, не маючи спеціальної освіти, почав займатися етнографією: робив записи усної народної творчості, вивчав побут селян¹³. Про рік початку ним фольклорних записів може свідчити напис «1849 рік» на рукописній збірці пісень про кохання, що зберігається в архіві Російського географічного товариства, більш ранніх записів не виявлено¹⁴.

Достовірно встановити, хто саме розбудив у нього інтерес до етнографії з певністю важко, але історіографічні джерела дають можливість висунути такі версії:

– *родинне оточення* – знаючи культурне становище Поділля за тих часів, можна з певністю сказати, що ще перед своїм одруженням він безперечно умів говорити по польськи, а від дружини вивчився польської мови та письма і під її впливом захопився польською літературою, про що свідчать перші його записи польською мовою.¹⁵ У деяких зошитах із записами народних пісень є вказівки, що той чи інший матеріал записано від діда, батька, матері, або ж дружини Марії Хобржинської. Достеменно відомо, що з діда-прадіда у родині з вуст в уста передавалися казки, легенди, оповідання, перекази, органічно зв'язані зі звичаями і побутом подолян;¹⁶

– *впливи галицьких русинів* – у 1819–1849 рр. виходили етнографічні друковані збірки галицьких русинів І. Вагилевича, Я. Головацького, М. Шашкевича та ін. Цілком можливо припустити, що вони надходять до прикордонного Кам'янецького повіту, але чи бачив їх молодий Андрій Димінський достеменно не відомо;¹⁷

– *польські впливи* – етнограф не поминув усіх тих літературних українсько-польських настроїв, що ними жило Поділля, можливо, що свої етнографічні інтереси він задовольняв із найближчого польського оточення, оскільки для інтелігентних поляків у 1830–1850 рр. українська народна пісня і поезія була ніби їхня рідна;¹⁸

– *вплив «Русского географического общества»* – яке в 1848 р. розіслало досить докладну етнографічну програму, якою захопився Андрій Димінський і почав записувати народні пісні. Свою першу рукописну збірку «Подольские и малороссийские любовные песни» надіслав до Товариства¹⁹ і того ж року встановив зв'язок і нав'язав тісні зносини із ним. Наступна дата

¹⁰ Ibid. С. XXI; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 5. 17 січня. С. 3.

¹¹ *Левченко Микола*. Збірка подільських казок 1850–1860-х рр. волосного писаря Димінського. З поля фольклористики і етнографії: статті та записки. Вип. 1. Збірник історично-філологічного відділу № 55: праці етнографічної комісії. Київ: УАН, 1927. С. 43.

¹² Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXIII.

¹³ Ibid. С. XLV.

¹⁴ *Шалак О.* Подвиг збирача українського фольклору. Маловідомі сторінки життєпису видатного збирача народної поетичної творчості Андрія Димінського. *НТЕ* (Київ). 1994. № 4. С. 63.

¹⁵ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXII.

¹⁶ Ibid. С. XXIII.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid. С. XXIII–XXVI.

¹⁹ *Смельянова О.* Віднайдене ім'я українського фольклориста. *Вінницький край*. 2010. № 3. С. 136.

1850 р. вказана на рукописі «Рассказ крестьянина Алексея Поворозника о обычаях, в тюрьмах существующих» («Як поводяться у в'язниці з новоприбулими в'язнями») (1850).²⁰ Товариство відзначило їхню цінність, але не друкувало, й вони так і залишились в архіві;

– вплив тогочасних подільських записувачів усної народної творчості подолян – Андрій Іванович познайомився з Степаном Руданським, семінаристом Подільської духовної семінарії (1847–1855). Їхня дружба мала обопільні впливи на їхню творчість, про що красномовно свідчить їхня спадщина, збіг дат перших етнографічних записів, схожість перших кроків діяльності, територіальна близькість, умови життя провінційного Кам'янця, одні джерела насаги²¹. На Кам'яничині були й інші люди, від яких він «міг набратися національної свідомості й етнографічно-дослідницьких інтересів». Один із них, вчитель географії Василь Шевич, член Російського географічного товариства,²² але достовірні відомості про їхнє спілкування відсутні.

Так це чи не так, але з 1849 р. в особі Андрія Димінського маємо українського дослідника, який цілих п'ятдесят років дуже свідомо і з надзвичайною енергією й працьовитістю проводив фольклорно-етнографічну діяльність. У 1850 р. Андрій Іванович, якому не дуже до душі прийшла праця сільського фельдшера, із-за важкої й виснажливої роботи, переживши багато гірких хвилин із-за безсилля допомогти хворим, не маючи можливості змінити стан сільської медицини чи полегшити страждання селян, залишив кар'єру фельдшера й перейшов на посаду писаря Пукляцького сільського правління Орининської волості, де були кращі матеріальні умови праці та можливість більше часу приділяти улюбленій справі – розшукувати і записувати зернини усної народної творчості. Після цілоденної праці часто залишався на ніч у канцелярії

сільського правління, оскільки його квартира була в тому ж будинку, що й управа. Він «був дивним писарем: не п'яниця, не підніжок у начальства, не хитрун чи сільська п'явка – усе народом цікавився, книжками, наукою... Якась особлива натура: усі навколо дбають лише про хліб насущний, а він розпитує селян про казки...»²³ Налагодив добрі стосунки з селянами, які згадували давнину, звичаї, оповідали казки, різні цікаві історії та пригоди, співали пісень, розповідали про своє життя, «справедливість» служителів церкви, пересипаючи свої оповідки влучними дотепами, гумором, що їх ретельно записував Андрій²⁴.

Андрій Іванович був найкращим представником тієї сільської інтелігенції середини ХІХ ст., «яка боліла болями свого народу і вміла його розуміти». Він добре бачив «безрадiсну темноту» «сільського життя і намагався своїми малими силами хоч-щось зробити». Дбав про народну освіту, виписував книжки для селян, звертався до різного начальства, «щоб полегшити життя затурканого» селянина, давав «поради, як боротися з хворобами, з конокрадством та іншими лихами сільського життя». Постійно нагадував священникам, щоб звертали «увагу на пияцтво» серед селян, на занедбаність цвинтарів. Не його вина, що за свою ширість зустрічав лише байдужість, і не бачив дружньої руки в «страшній громадській пустелі»²⁵.

У 1851 р. в Пукляках одружився з полькою Марією Олександрівною Хобржинською (1830). 1852 р. у молодого подружжя народилася донька Ганна, а в 1853 р. – син Йосип. Андрій Іванович, ставши батьком і годувальником сім'ї, «не дався злиденній долі в руки, не став, як Лукаш з Лесиної «Лісової пісні», зневажливо казати: Пісні! То це наука невелика»²⁶. Згідно «Витягу із посімейного списку» Гавриловецького волосного правління з 1871 по 1874 рр., мав чималу сім'ю: п'ятеро синів – Йосип (1853), Антонім (1863), Антін

²⁰ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXVI–XXV; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

²¹ Шалак О. Не в Шаргороді, а в Кам'янці-Подільському// Вінницький край. 2011. № 1. С. 147.

²² *Рябий Мефодій*. Видатний фольклорист і етнограф. Літературно-мистецька Вінниччина / Ред кол.: В. М. Борщевський (відп. ред.) та ін. Одеса: Вид-во «Маяк», 1969. С. 124.

²³ Андрій Димінський (1829–14.01.1905) // Подільські криниці: хрестоматія з літератури рідного краю / уклад., авт. передм., авт. біогр. нарисів А. М. Подолинний. Вінниця, 1994. Вип. 1. С. 8.

²⁴ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXII; Шалак Оксана. Подвиг збирача українського фольклору. ... С. 63.

²⁵ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XLIII–XLIV.

²⁶ Андрій Димінський (1829–14.01.1905)// Подільські криниці... С. 8.

(1865), Климентій (1867), Микола (1870) та чотири доньки – Ганна (1852), Варвара (1854), Марія (1861), Ольга (1877)²⁷.

Внучка етнографа Марія Кришньовська характеризує Марію Олександрівну, згадувала, що була вона дуже релігійна і суєвірна, а Андрій Іванович ні і до церкви не любив ходити. Часто між ними виникали суперечки про релігію, загробне життя і т. ін. Але все змінив випадок, який стався з ним вже після смерті дружини. «Одного разу він сидів уночі у волосній канцелярії і працював. Було пізно, “відчинилися двері, і в канцелярію увійшла покійна дружина”, обійшла кругом столу, бо він сидів за столом, поклала йому руку на плече і сказала: “Загробне життя було, є тепер, і буде вічно!»» Після цієї пригоди він частенько задумувався й багато міркував над релігійними питаннями.²⁸ Це позначилося на його віруваннях, йому став не «чужий примітивний світогляд його родини», про що залишив сім цікавих та дивних записів про явища пов'язані з загадковими подіями, що сталися з ним самим у містечку Жванець, з дідом у Київському повіті, батьком у селах Гаврилівці й Жеребилівка, наймичкою Оляною у Барішівцях²⁹.

Андрій Димінський дуже свідомо і сумлінно ставився до праці писаря, жив у великій згоді з селянами, записував від них різні анекдоти, казки, легенди, але нічні спілкування не пройшли повз «добрих» людей. Поліцейські отримали донос, що під час нічних посиденьок писар давав селянам читати революційну літературу та проводив антиурядову агітацію. За ним встановили пильний нагляд і впродовж 50-ти літ переслідували як «небезпечного українофіла»³⁰. Це викликало незадоволення начальства і писаря в 1854 р. переводять у с. Новий Світ Проскурівського повіту (*нині – Городоччина*)³¹. Проживання у Новому Світі не минули для нього марно, ве-

лику частину етнографічних записів зробив саме тут і в сусідніх поселеннях. Він старанно працював і в 1856 р. став постійним членом-кореспондентом Російського географічного товариства, а в 1870 р. – дійсним членом³². Надсилав у Товариство етнографічні записи, про що свідчать його написи на зошитах з матеріалами, зокрема, на рукописі казки «Бідний брат переймає долю багатого» («Сказка, що двох братів було: їден – багатий, а другий – бідний, і той бідний зламав богачови щастя!»),³³ – де на початку і вкінці його рукою зазначено: «Ця казка послана в Петербург» (*переклад наш. – авт.*). Допитливий писар спочатку робив невеличкі записи під час етнографічних експедицій-розвідок по Проскурівському повіті. Першу розвідку здійснив у 1856 р. і «простежив за торгівлею в Проскурові і повіті свіжою і сухою рибою та залізом, зафіксував ціни на ці товари», описавши це у розвідках «О торговле хлебом и скотом в Проскуровском уезде» (1856), «О торговле свежою и сухою рибою и железом в Проскуровском уезде» та «О торговле чаем в Проскуровском уезде» (1857). 1 травня 1857 р. провів етнографічну експедицію – побував на ярмарку в містечку Фельштин (*нині – с. Гвардійське*) під час Рахманного Великодня й звернув увагу на «зростання торгівлі чаєм, виникнення невеликих лісопромислових підприємств, розведення мериносних овець у поміщицьких і селянських господарствах», «різке зростання виробництва рядовини (*груба тканина. – авт.*) у селах повіту і в Проскурові для кульових мішків». У 1858 р. зробив етнографічну поїздку в містечко Сатанів, де списав із книги містечкової управи 1743 р. тогочасні ціни³⁴, що лягли в основу розвідки «Цены на разные предметы, существующие в местечке Сатанове Проскуровского уезда» (1859)³⁵. Від селян Нового Світу записав «Сказку № 25 о Козьме Скоробогатом» (1857) та оповідання «Сон святої

²⁷ Олійник Ірина. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць. Київ. 2005. Вип. 19. С. 124.

²⁸ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XLVI.

²⁹ Левченко Микола. Знадоби до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826–1897). ... С. 89–91.

³⁰ Бабишин С. Подільський етнограф А. І. Димінський // Радянське Поділля (Хмельницький). 1959. № 166. 25 серпня. С. 3.

³¹ Рябий Мефодій. Видатний фольклорист і етнограф // Літературно-мистецька Вінниччина / Ред кол.: В. М. Борщевський (відп. ред.) та ін. Одеса: Вид-во «Маяк», 1969. С. 123.

³² Ibid. С. 124.

³³ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. 208.

³⁴ Назаренко Євген. Батько і син Димінські // Творче Поділля. Хмельницький, 1993. 244–245.

³⁵ Линник П. Андрій Димінський. *Голос*: (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

Богородиці» (1860),³⁶ які надіслав у Товариство. У 1859 р. пережив дві особисті трагедії, один за одним померли батько Іван Дем'янович та брат Іван. Він гідно прийняв удари долі і, намагаючись відійти від горя, продовжив листуватися з науковими осередками й дослідниками, виконував їхні прохання та замовлення, надсилав їм чимало записів³⁷.

Та «засиджуватись» на одному місці йому не дали і в 1860 р., невдовзі по смерті малолітньої доньки Варвари (1860), «призначили» писарем сільського правління у с. Гаврилівці, де знову взявся до роботи етнографа та ще й лікував хворих, рятуючи їх від смерті. Хтось доніс місцевому священнику, що його записи, повчання та лікування селян, є богохульством і спрямовані проти церкви. До нього навідався піп із претензією, що він богохульствує, не ходить до церкви, лікує хворих, намагається рятувати їх від смерті, а це, наголошував піп, «може лише сам Бог!». Після цього піп у церкві сказав парафіянам, щоб вони не слухали нечестивого, бо він «горітиме в геєні огненній». Та селяни, яких він лікував, видужували, і його популярність зростала³⁸.

Селяни поважного віку, які ще його пам'ятали, оскільки в цьому селі він провів більшу частину своїх дитячих та юнацьких років, працював фельдшером, тут померли і поховані його батько і мати, в 20-х рр. XX ст. розповідали, що Андрій Іванович «мав дуже гарну вдачу, дуже добре ставився до людей, і селяни дуже його поважали». Вони споминали, що, будучи писарем у Гаврилівцях, розпитував селян-вартівників управи про їхнє життя-буття, пригощав склянкою чаю, або келишком горілки, і просив співати пісні, або щось розказувати, а сам все ретельно записував³⁹.

Жвава натура Андрія Івановича, з невичерпним запасом енергії, не могла обмежитися на зносинах лише з Географічним товариством і у 1860 р. нав'язав близькі стосунки з «Император-

ским вольно-экономическим обществом», став його постійним членом-співробітником, яке займаючись пропагандою наукових знань у суспільстві, надсидало усякі запити щодо статистичних відомостей, книжки⁴⁰.

Мешкаючи у Гаврилівцях, брав активну участь у заходах створеного у 1862 р., Подільського губернського статистичного комітету, надіслав 467 подільських казок, 2 000 народних пісень про кохання, декілька великих збірок фольклорно-етнографічних записів. Однак, Комітет нічого не надрукував із-за відсутності коштів, і всі передані праці так і залишилися в рукописах⁴¹. Ці безцінні рукописи назавжди втрачені для науки, оскільки архів Комітету загинув у 1920 р., під час окупації Кам'янця-Подільського «висококультурними» жовнірами, які розташувались в приміщенні, де зберігалися «всенські папери» Комітету і щоб той «мотлох» не заважав їм, все «геть повикидали на подвір'я» і користувалися ними для підпалу і для інших потреб⁴². Вціліла незначна кількість справ, але серед них не має праць дослідника⁴³.

Андрій Іванович у 1861 р. надіслав у Географічне товариство зроблені в Новій Ушиці етнографічно-фольклорні записи, зокрема нарис «Об извозной и личной промышленности крестьян Подольской губернии». У 1862 р. Рада Товариства за плідну працю на ниві етнографії присудила йому пам'ятну малу срібну медаль, яку разом із свідоцтво про нагородження в 1896 р. показував Є. Сіцінському⁴⁴.

У 1863 р. його, нібито для «користі служби», настановили писарем сільського правління у Струзі, а згодом підвищили – перевели на посаду волосного писаря Струзького волосного правління і на цій посаді він працював аж до 1876 р. У зв'язку з підвищенням у посаді, він мав великі обов'язки, але продовжував активну співпрацю зі Статистичним комітетом: виконував різні доручення, отримував та заповнював програми етнографічних записів тощо. У Географічне

³⁶ Назаренко Євген. Етнографи Димінські // Ветеран (Хмельницький). 1993. 3 листопада. С. 4.

³⁷ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXVI.

³⁸ Димінська Є. Фольклорист з Поділля // Радянське Поділля (Хмельницький). 1980. 8 січня. С. 4.

³⁹ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XLVI.

⁴⁰ Линник П. Андрій Димінський // Голос (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁴¹ Ibid. № 6. 21 січня. С. 3; Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXVII.

⁴² Левченко М. Знадоба до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826–1897). ... С. 74.

⁴³ Ibid. С. 78.

⁴⁴ Ibid. С. 79; Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XLI; Линник П. Андрій Димінський. Голос (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

товариством надіслав рукописну працю «Описание Каменецкого и Проскурковского уездов» («Быт крестьян Каменецкого и Проскурковского уездов Подольской губернии») (1864)⁴⁵ та етнографічну розвідку «О конокрадстве в Подольской губернии» (1867). В «Этнографическом сборнике» (1864) опублікував замітку «Суевренные обряды при постройке дома в Каменец-Подольской губернии»⁴⁶. Влітку того ж року разом із селянами с. Маціорськ (*Матерське, Маціурське*) на Новоушиччині, зробив археологічну розвідку в околиці села, де оглянув значне замкнене огорожею, площею близько 40 десятин, скіфське городище VII–VIII ст. до н. е. на горімісі, утворене злиттям двох річок. Оглянув руїни фортеці XI ст., будівництво якої народні перекази приписують половецькому хану Шолудивому Боняку (1069), який жив у цьому краї то в союзі з різними князями, то воював проти них. Оглянув на досить крутому схилі мису залишки фортечного валу значної висоти, що простягався від підніжжя й до верху мису. Біля кам'яного, з плитняка, без цегли, замку, були знайдені залізні предмети: шабля, піка, 2 наконечники стріли – один ромбоподібний, інший тригранний, якісної обробки, та тонку бойову сокиру. Шаблю та піку селяни переробили для домашніх потреб, а наконечники стріл Андрій Іванович передав у Статистичний комітет. «Валів ніхто не розривав, бо на те потрібні значні кошти». Проводячи археологічну розвідку, він висловив припущення, що правдоподібний час розорення Маціорського замку «можна віднести до 1103 р. за ознаками, що на зрубаному в 1863 р. дубі», що виріс на руїнах замку, за річними кільцями на пні дуба нараховано 743 роки⁴⁷.

Імперія потребувала наукового знання про своє західне прикордоння, і щоб довести його «російськість», Російське географічне товариство у 1869 р. відрядило етнографічно-статистичну експедицію під проводом П. Чубинського для збирання матеріалів у Волинській, Київській та Подільській губерніях, які б висвітлювали

«національні і етнографічні одміни українського народу»⁴⁸. П. Чубинський відвідав Кам'янець-Подільський, де Подільський губернський статистичний комітет надав у його розпорядження велику кількість різного матеріалу. Зокрема, й етнографічні матеріали А. Димінського, записані у 50–60-х рр. XIX ст.: 467 подільських казок, понад 2 000 народних сімейних пісень про кохання, збірник вірувань, загадок та інші записи. Крім того, особисто надіслав П. Чубинському «збірник повір'їв, загадок і взагалі етнографічних матеріалів»⁴⁹. Загалом передав 10 конторських книг із фольклорними записами: збірка з майже 1 000 казок, збірник загадок (107 аркушів товстелезного фоліанту), численні записи пісень (понад 2 970), багато інших матеріалів та окремі папери. Про це свідчать написи, зроблені П. Чубинським на титулах книг № VIII: «Прислані мені особисто п. Димінським у 1868 р.» та № X: «Казки ці прислані мені особисто Димінським у 1868 р.» (*переклад наш. – авт.*)⁵⁰. Всі ці надбання П. Чубинський переслав у Петербург, і дуже невелику їх частку опублікував у звіті експедиції – «Труды этнографично-статистической экспедиции в Юго-Западный край»⁵¹. У передмові до Т. 1 «Трудов...» (1872) він зазначив, що серед його кореспондентів був подільський фольклорист А. Димінський, який повідомив більшу частину приказок з Ушицького повіту. На жаль, чимало наданих подолянським матеріалів вийшли з друку без зазначення його прізвища, оскільки П. Чубинський, публікуючи в Т. 2 (1878), Т. 5 (1874) і в Т. 7 (1872) «Трудов...», етнографічний матеріал переданий етнографом, не скрізь зазначав, які саме записи належали досліднику. Це дало підставу М. Левченку відзначити, що «десятка з два його [А. Димінського. – авт.] записів анонімно» надрукував П. Чубинський, до того ж навіть ім'я фольклориста зрідка зазначав, а «охрестив все Ушицьким повітом» (*переклад – наш*).⁵² Про не зовсім гідну поведінку П. Чубинського свідчить і лист Андрія Івановича до О. Кістяківського від 6 березня 1878 р., де він

⁴⁵ Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. 237–239; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁴⁶ *Ibid.* № 6. 21 січня. С. 3.

⁴⁷ Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. 273–274.

⁴⁸ *Ibid.* С. XXVII; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁴⁹ Левченко М. Збірка подільських казок 1850–1860-х рр. волосного писаря Димінського. ... С. 42.

⁵⁰ Олійник І. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 123; Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXVII–XXVIII.

⁵¹ *Ibid.* С. XXVIII; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁵² Там само.

скаржився на те, що П. Чубинський заплатив лише 50 руб. за збірку майже 1 000 казок, а про пісні та інші записи, що зайняли $\frac{2}{3}$ частини «Етнографического сборника», «навіть моє ім'я рідко згадує»⁵³. Значна частина безцінних рукописів А. Димінського назавжди втрачені, бо архів П. Чубинського майже весь загинув у його садибі неподалік Борисполя в роки Української революції 1917–1921 років⁵⁴. Пощастило лише декільком десяткам коротеньких оповідань і рукописам 467 подільських казок, які П. Чубинський передав І. Рудченку.

Про виняткову працездатність етнографа і в яких умовах проходила його діяльність свідчить повідомлення у «Киевлянині» (1869), передруковане через сто років у «Неделе» (1969): «Житель Подільської губернії Новоушицького повіту села Струга Андрій Іванович Димінський заявив, що в нього знаходиться зібрання подільських пісень – 2 500, різного змісту; 2 000 казок, 2 000 прислів'їв і загадок. Крім того, описи забобонів і марновірностей у різних випадках житейських. А. Димінський готовий віддати на певних умовах це зібрання, що становить багатий матеріал, видати який йому самому не дозволяють власні кошти» (*переклад наші. – авт.*)⁵⁵. На оголошення ніхто не відгукнувся і ніяких «особливих умов» не запропонував⁵⁶.

При «Императорском вольно-экономическом обществе» у 1872 р. зорганізувався «Комитет грамотности» і Андрій Іванович став його членом та відповідальним Комітетом за Центрально-Подільський регіон. Комітет надсилав досліднику різні запити, популярні книжки для шкіл та розповсюдження серед селян. Та надзвичайно корисна діяльність Комітету не знаходила належної підтримки з боку влади і в 1896 р. Комітет грамотності був закритий⁵⁷.

Наприкінці 1872 р. Подільський губернський статистичний комітет надіслав Андрію Димінському «Програму для собираний сведений о городах Подольской губернии» з проханням її заповнити. Він описав містечка Вербовець, Нова й Стара Ушиці та 15 січня 1873 р. надіслав описи у Комітет, який приділив їм надзвичайну увагу, і вже 18 січня того ж року надіслав йому подяку і докладну програму для подальшої роботи. Відомості про те, наскільки пощастило досліднику впоратися з цією роботою, відсутні. У 1876 р. його обрали дійсним членом Комітету⁵⁸.

13 лютого 1873 р. у Києві заснувався «Юго-Западный отдел Русского географического общества» і Андрій Іванович нав'язав, через П. Чубинського, із ним контакти. Про його причетність до відділу свідчать «рукописи етнографічних записів», що їх переглядали окремі члени відділу,⁵⁹ а І. Рудченко навіть готував їх до публікації, відбирав казки, позначаючи їх словом «треба» й визначав їх місце у загальній системі свого зібрання «Народных южнорусских сказок»⁶⁰. У 1876 р. 31 коротеньке оповідання із записів А. Димінського опублікував М. Драгоманов у 4–6 відділах «Малорусских народных преданий и рассказов» (Київ), зазначивши, що ці матеріали з Подільської губернії передав йому член відділу «И. Р-ко» (*Іван Рудченко – авт.*)⁶¹. Будь-якої згадки про те, що ці записи належать А. Димінському, ніде в М. Драгоманова немає. І. Рудченко отримав матеріали А. Димінського від секретаря відділу О. Русова, серед них і книгу № VIII казок. Про використання цих записів свідчить публікація в М. Драгоманова під № 19 (Вип. VI, с. 75): «І скинула... і платте і вона... і так пішла на цвинтарь, і він стрівся, що вона гола ходить... Пішла на гріб на тії діти, щось шептала і на востощну сторону розбила той горшок...», а в записах А. Димінсь-

⁵³ Олійник І. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 124.

⁵⁴ Левченко М. Знадоба до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826–1897). ... С. 74.

⁵⁵ Объявление. [Рубрика: Библиографические известия]. *Киевлянин*. 1869. № 911. №137. 20 ноября. С. 2; Собрание подольских песен, сказок, загадок Дыминского А. И. *Неделя*, 1969. № 46. 10–15 ноября. С. 23.

⁵⁶ Олійник І. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 125.

⁵⁷ Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁵⁸ Рябий М. Видатний фольклорист і етнограф // Літературно-мистецька Вінниччина ... С. 123.

⁵⁹ Олійник І. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 123–124.

⁶⁰ Шалак О. Подвиг збирача українського фольклору. Маловідомі сторінки життєпису видатного збирача народної поетичної творчості Андрія Димінського. *НТЕ* (Київ). 1994. № 4. С. 66.

⁶¹ Казки та оповідання з Поділля в записах 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXVIII; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

кого: «...і скинула коло него шматя і ... і так пішла по цвинтарі. І він спугався, що вона гола ходит, а вона пішла на гріб на тії діти щось шиптала і на востанку розбила той горнець»⁶². У травні 1876 р. Південно-західний відділ припинив свою діяльність і частина рукописів Андрія Івановича перейшли до «Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії» (в советські часи попали в Інститут рукописів НБУ). Інша частина, зокрема збірка подільських казок, зберігалася в архіві І. Рудченка, і згодом потрапила до українського фольклориста П. Житецького, який в 1895 р. передав їх відомому українському вченому А. Кримському, про що свідчать записи на матеріалах зроблені вченим у 1896 році⁶³.

1849–1876 рр., тобто друга чверть життя Андрія Димінського – «це був найкращий на його віку час, як з погляду морального так із матеріального. З морального, – бо його етнографічні інтереси, розпочаті 1849 р., встигли сильно поглибитися»; разом із цим виробився твердий світогляд; високо інтелігентні люди ставилися до волосного писаря з пошаною. Але поруч із моральними успіхами, етнограф мав «таке-сяке забезпечення матеріальне». На початку 1860-их рр. отримав від «Управління крестьянских имуществ» земельний наділ у Струзі, «поставив будиночок, насадив садок». У 1869 р. придбав у с. Бобчинцях (*Ямпільщина*) земельну ділянку. Тішився родинним щастям, попідростали діти, Йосипа поталанило «примостити» до учительської семінарії.⁶⁴

З виходом сумнозвісного Емського указу від 18 травня 1876 р. у житті А. Димінського почалися різкі переми, на його плечі несподівано лягає одне лихо за іншим, і кінець-кінцем доля зовсім його зраджує. Важкі й відповідальні обов'язки волосного писаря він виконував надзвичайно дбайливо, але із-за незалежності в поглядах та з широкими науковими зв'язками, викликав супроти себе підозри. Його етнографічно-фольклористична праця та зв'язки з різними ученими

Комітетами викликали незадоволення з боку мирових посередників⁶⁵. Бо їм доводилося з таким писарем, як Андрій Іванович, особисто рахуватися, «ставитися до нього з повагою, а іноді то й побоюватися. А це мировому посередникові – цареві й богу в своїй околиці, не могло бути до вподоби»⁶⁶.

Інтриги й переслідування почалися давно, але саме з 1876 р. переїзди Андрія Димінського почастишали, його в черговий раз «за вільнодумство» зривають з насидженого місця в Струзі і переводять на посаду писаря містечкового правління у Муровані Курилівці, а за якісь півроку й зовсім звільнили. Незабаром йому пощастило отримати посаду тисяцького в містечку Калюс Ушицького повіту⁶⁷. Але вже в 1877 р. етнографа перевели писарем містечкового правління у містечко Меджибіж, де він записав «Песни против нецеломудрия невесты-девушки»⁶⁸.

Пропрацювавши менше року в Меджибожі, йому, за сприяння етнографа, мирового посередника Літинського повіту М. Данильченка, в 1878 р. вдалося отримати посаду волосного писаря волосного правління Суловецької волості Летицького повіту, де працював до 1881 року⁶⁹. Політичні звинувачення за подвижництво в українському національному русі, невпинні утиски і переслідування «дуже тяжко підтинали А. Димінського матеріально», мусів за безцінь продати землю в Бобчинцях, без догляду підупало господарство в Струзі. Через злидні, не витримавши постійного морального тиску влади, доносів, обшуків та частих службових переміщень чоловіка з місця на місце, померла, не маючи й 50-ти років, дружина Марія Олександрівна (05.09.1878, с. *Суслівці*). Андрій Іванович тяжко переживав її смерть, на його плечах залишилося троє неповнолітніх дітей – Антін (1865), Климентій (1867) та Ольга (1877), не вистачало коштів на харчування⁷⁰. Того ж 1878 р. збанкрутував «Скопинский городской общественный банк», перша в Росії фінансова піраміда, і він, вклавши туди свої невеличкі заощадження та гроші

⁶² Шалак О. Подвиг збирача українського фольклору. ... С. 66.

⁶³ Левченко М. Збірка подільських казок 1850–1860-х рр. волосного писаря Димінського. ... С. 42.

⁶⁴ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXI.

⁶⁵ Ibid. С. XXXII.

⁶⁶ Ibid. С. XLV.

⁶⁷ Шалак О. Листи А. Димінського до О. Кістяківського. *НТЕ* (Київ). 2007. № 2. С. 61.

⁶⁸ Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 6. 21 січня. С. 3.

⁶⁹ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXII; Олійник Ірина. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 124.

⁷⁰ Ibid.

за продану землю в Бобчинцях, позбувся будь-яких засобів до існування. Жага до життя перемогла, і 53-річний сільський інтелігент на кількох десятинах розпочав важке життя сільського хлібороба⁷¹. Закоханий у духовну спадщину подолян, не полишав своєї улюбленої етнографічної праці, до кінця життя черпав силу і насагу від постійних зав'язків із селянами, надсилав записи організаціям і дослідникам.

Про важкий період життя в 1880-х рр. найкраще розповідають листи етнографа до відомого дослідника українського звичаєвого права, професора Київського університету Олександра Кістяківського. Професор працював над програмою з кримінального права і просив суslopeцького волосного суддю А. Данилевського, «аби той надіслав йому кілька рішень волосних суддів, потрібних для наукової роботи». Антін Данилевський в листі від 30 грудня 1877 р. надіслав копії рішень Суslopeцького волосного суду і, повідомив, що ці копії списав А. Димінський. Невдовзі А. Данилевський помер від отриманих вогнепальних ран і справу списання рішень волосних суддів за програмою «Юридические обычаи и народные воззрения по уголовному праву» взяв на себе етнограф. З часом листування набуло характеру співпраці і за період 1878–1884 рр. Олександр Федорович отримав від свого невтомного кореспондента Андрія Івановича власноручно списані ним 452 рішення.⁷² Верboveцького волосного суду за 1845–1876 рр. та Верboveцького сільського правління, тобто розправи за 1815–1865 рр.; Гречинецького волосного суду за 1861–1876 рр. та його листування за 1861–1875 рр.; Суslopeцького волосного суду 1861–1870 рр., а також матеріали про «різні правові порядки на селі», копії актів різних років щодо родин Комарів і Косаківських, які володіли Мурованими Курилівцями наприкінці XVIII – на початку XIX ст.⁷³

У цей же час Андрій Іванович звертався до О. Кістяківського з проханням допомогти надрукувати «Песни против нецеломудрия неве-

сты-девушки»; майже 10 тисяч подільських українських прислів'їв та 100 казок, не публікованих у «Трудах...»;⁷⁴ а також «три величenni зошити» рукописної збірки «Пісні любовні та сімейні Подільської губернії»⁷⁵. Крім того, дослідник просив допомоги влаштувати синів Антіна і Климентія в Коростишівську семінарію «на стипендію»⁷⁶ та посприяти в отриманні «місця волосного писаря» в Кам'янецькому повіті. А. Димінський в листі до професора в квітні 1878 р. висловив свої міркування з приводу «історії тутешнього краю» і просив його звернути на це увагу українських істориків, адже польські письменники писали, що Подільський край – «це була пустеля, але навіщо в привілеях пишуть назви річок та урочищ? Адже хтось ж у пустелі жив, що дав назву річкам та урочищам? Не сам же отримувач привілею. І чому на землях, даних зараз, є люди, і то українці? Нам їх не надіслали з Києва та Мазовії?»⁷⁷. Не маємо відомостей, що відповів професор, оскільки на це питання й досі немає чіткої відповіді.

І хоча професор, як свідчить їхнє листування, поставився до Андрія Івановича з великою увагою: вислав різні книжки, давав поради, все ж «тяжкий сум, навіть зневіра, віє з тогочасних листів» подолянина, який за свою велику працьовитість «мав лише нужденне існування». Професор впродовж 8 років із-за всяких, начебто, труднощів так і не допоміг опублікувати надіслані етнографом матеріали, а лише, навзаєм за цінні матеріали про юридичні звичаї, давав обіцянки видати їх. Дослідник із великою надією чекав, але так і не дочекався, виконання професором обіцянки. Смерть професора в 1887 р. «геть розбила всі видавничі плани» етнографа, і, лише «після довгого листування з дружиною небіжчика», отримав свої рукописи назад⁷⁸.

Поневіряння, інтриги й утиски проти Андрія Димінського продовжувалися, і в 1881 р., після майже п'яти років праці в Суslopeцькій волості,

⁷¹ Ibid. С. XXXIII.

⁷² Левченко М. Знадоби до життєпису подільського етнографа А. І. Димінського (бл. 1826–1897). ... С. 81.

⁷³ Олійник І. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 124.

⁷⁴ Шалак О. Листи А. Димінського до О. Кістяківського. ... С. 62–63.

⁷⁵ Ibid. С. 64.

⁷⁶ Ibid. С. 67.

⁷⁷ Ibid. С. 63.

⁷⁸ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXIII; Олійник Ірина. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 124–125.

він повернувся до казенної Струги, де мешкала заміжня донька Марія. Того ж року влаштувався писарем «Окружного правління військових поселень» і продовжив етнографічно-фольклорні записи, але робив їх вже повільніше і все рідше надсилав у Петербург з досить рідкими позначками «В. Струга»⁷⁹. Того ж року його начебто «для користі справи» перевели на посаду писаря волосного правління Війтівецької волості Летицьського повіту. Тут він працював тільки рік і в 1882 р. його зовсім звільнили⁸⁰.

Опинившись без «служби», Андрій Іванович повернувся в Стругу та оселився у своїй невеликій садибі, де на отриманому за довголітню службу писарем наділі землі, побудував будинок із «кількох кімнат, з ганком»⁸¹. Мав 10 десятин поля, 1 десятину городу та невеликий посаджений ним фруктовий сад. Однак сам землю обробляти не міг, а «здавав на-іспіл і одержував урожай тільки з 5½ дес. землі. Їдців було багато, робити не було кому, засобів знов же ніяких. Старість була дуже важка, довелося зазнати великих злиднів»⁸². Не зважаючи на всі негаразди, продовжував збирати етнографічно-фольклорний матеріал і в 1882 р. передав у видавництво «Подольского листка» – «Сборник пословиц Подольской губернии», до якого увійшло 10 000 прислів'їв,⁸³ але збірник так і не був видрукуваний і пропав.

Розпочалося десятирічне митарство в пошуках роботи, за допомогою «звертався до всіх близьких знайомих (О. Кістяківського, І. Рудченка), до мирових посередників Поділля та Київщини, «слізно моля» всі оті «високородія» або й «високородія» дати йому якусь роботу. Але ніхто, ні чужий, ні близький, в тее «врем'я люте» не відгукнувся на його прохання і ніхто не допоміг⁸⁴. Зневірений Андрій Іванович наприкінці вересня 1891 р., все-таки влаштувався волосним писарем у містечку Шпола на

Звенигородщині й переїхав до сина Йосипа. Однак йому не довелося доживати віку біля сина, бо через непорозуміння з місцевою владою, не попрацювавши й року, в 1892 р. покинув посаду і повернувся в Стругу⁸⁵.

Старість давала себе знати, часто хворів, слабнули очі. Проте все ж опрацював надані сином Йосипом надзвичайно цінні записи з історії чумацтва, які той почав збирати ще з 1885 р. у Лісянці і навколишніх селах – Ганжалівці, Дібрівці, Орлах, де процвітав чумацький промисел. Спочатку син прохав батька надіслати йому десяток чумацьких пісень для історії чумацтва, яку почав писати. Але невдовзі змінив плани і зібрані матеріали надіслав батькові. Андрій Іванович на їх основі, додавши свої записи чумацьких пісень, створив у 1892 р. «Опис чумацького промислу Київської губернії, Звенигородського повіту, Лісянської волості, с. Орлів з 1860 по 1892 рік», який побачив світ у збірці «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Вип. II. Чумаки» (Київ, 1931)⁸⁶.

Жити без господині в хаті й господарстві, та ще з трьома малими дітьми, було дуже важко, довелося зазнати великих злиднів. 30 січня 1883 р., проживши трохи більше 4-х років вдівцем, Андрій Димінський одружився з місцевою 26-літньою молодою вдовою, полькою Єленою Йосипівною Левицькою (1857), яка народила йому троє дітей: синів – Олександра (1884 – *помер малим*) та Сергія, доньку Марію (1887). Тільки ж і тут йому не поталанило. Невдовзі помер тесть і дві сестри та мати дружини перебралися до нього, що призвело до ще більшої матеріальної скрути, а разом із нею до неминучих сімейних чвар⁸⁷.

Але на цьому лихо не стало. Давні недруги й вороги, усякі мирові посередники, урядники й інші сільські аристократи, не заспокоїлися. Весною 1883 р. поліцейський урядник І. Гордійцев

⁷⁹ Ibid. С. 125.

⁸⁰ Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXIII.

⁸¹ Ibid. С. XLIV.

⁸² Ibid. С. XLV.

⁸³ Ibid. С. XXXIII.

⁸⁴ Ibid. С. XXXIII; Олійник Ірина. Андрій Димінський – етнограф Поділля другої половини XIX століття. ... С. 125.

⁸⁵ Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XL.

⁸⁶ Димінський А. І. Описание чумацкого промысла Киевской губ. Звенигородского у. Лысянской вол. с. Орлов. С 1860 по 1892 год. *Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Вип. II. Чумаки* / за ред. акад. А. Лободи. Київ, 1931. С. 63–76.

⁸⁷ Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXIV.

послав «по начальству донос» про те, що А. Димінський – «революційно настроений, шкідливо впливає на селян, дає їм книжки антиурядового змісту, до того ж написані українською мовою, та й загалом підбурює селян проти місцевого начальства та уряду». Начальство не загаялося і негайно вжило заходів. У його оселю наскочили жандарми, перетрусили й перевернули геть усе, зірвали навіть підлогу. Ніякої «націоналістичної літератури» чи якоїсь «нелегалщини» не знайшли, але все ж почали слідство. У цю скрутну хвилину тільки захист і допомога журналіста і видавця-редактора приватної газети «Подольський листок» (*Кам'янець-Подільський*) Бориса Сторожевського врятувала етнографа від фальшивого доносу. Цю звичайну для тих часів історію Б. Сторожевському, який мав юридичну освіту, пощастило роз'яснити на користь етнографа і йому дали спокій. Ці переживання й переслідування вкрай підірвали здоров'я Андрія Івановича, він тяжко занедужав і, очевидно, вже й не сподіваючись звестися на ноги, 1 серпня 1883 р. склав «Духівницю» (*заповіт. – авт.*). Характерною ознакою заповіту є те, що, не зважаючи на чималі лиха, що російські урядовці-посіпаки завдали йому, все ж наказував дітям і всім нащадкам «під страхом потойбічного прокляття», «при всіх переворотках в краї», словом і ділом служити російському уряду, і не вдаватися ні в які протиурядові інтриги польських поміщиків⁸⁸.

Етнографу ще не раз доводилося зазнавати знущань від розбещеної вседозволеністю зграї сільських чиновників Струги, які ні на хвилину не бажали забути нелюбого їм Андрія Димінського, «до живого дошкуляючи йому де тільки можна було: незаконно ставлять до нього на постій козацького осавула, – і той знущається з цілої родини». Коли заслабнуть діти, чи сам Андрій Іванович, – «сільський лікар чи фельдшер прийде за місяць або й зовсім одмовить допомоги»⁸⁹.

9 травня 1885 р. А. Димінський, як член Подільського губернського статистичного комітету,

звернувся з листом до секретаря Комітету Віктора Гульдмана, де писав: «не маючи ні звідки захисту, слізно благаю Вас» заступитися та захистити від несправедливих нападів мирового посередника Ушицького повіту Ізноскова і Струзького волосного писаря Лотоцького, які донесли губернатору, начебто я «втручаюся у справи волосні». А тут ще «якийсь Сваричевський доніс Новоушицькому справникові, а той губернатору, що я підмовляв Вербовецьких міщан вторгтися в землі поміщика Собанського». Губернатор прийняв жорстке рішення – виселити Андрія Димінського з Поділля. Становище етнографа було тяжке, він важко працював у своєму господарстві, щоб мати шматок хліба і прогодувати 8 душ⁹⁰. Комітет заступився за свого довголітнього дійсного члена і допоміг позбутися напасті, а то невідомо, як би склалось для «небезпечного українофіла», наукові інтереси якого просто дратували владу⁹¹.

Проте негаразди нещасливого 1885 р., здавалось, ніколи не полишать його. Ще більше несподіване родинне лихо приголомшило Андрія Івановича: мало не одночасно померли від сухот дочка Марія Кришньовська та 18-річний син Климентій, якого «з хлоп'ячих літ довелося віддати на писарську роботу», що вплинуло на стан його здоров'я. Дослідник мужньо сприйняв нові удари долі, енергійно взявся до фольклорно-етнографічної праці й раз-у-раз надсилав свої записи до найрізноманітніших організацій, але не одержував жодної відповіді, і жоден рукопис не повернувся⁹². Водночас взяв на себе «важке і відповідальне завдання – описати одяг селян усього Поділля». Багато часу і сили витратив на цю найголовнішу свою етнографічну працю, але закінчити, а тим більш опублікувати її, не вдалося⁹³. У 1889 р., коли справа опису селянської ноші значно посунулася, звернувся до В. Гульдмана з проханням надрукувати цю працю, але той відмовив, що дуже вразило етнографа й «підірвало віру в корисність його праці взагалі»⁹⁴.

Минав час і поважного віку етнограф продовжував жити й трудитись на своїй землі в

⁸⁸ Ibid. С. XXXIV.

⁸⁹ Ibid. С. XXXVII.

⁹⁰ Ibid. С. XXXVII–XXXVIII.

⁹¹ Шалак О. Подвиг збирача українського фольклору. ... С. 63.

⁹² Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XXXVIII.

⁹³ Ibid. С. XXIX.

⁹⁴ Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 7. 24 січня. С. 2.

Струзі, та знову важкий удар долі. 6 лютого 1893 р. у містечку Лісянка у віці 39 років помер від тифу син Йосип. Невістка Олімпіада Іванівна з 5 сиротами переїхала в Стругу до свекра і йому довелося утримувати п'ятьох малолітніх дочок померлого сина. Онука Людмила Димінська згадувала, що дідусь із гирким гумором говорив: «Це мене Всевишній покарав за те, що я йому не дуже поклоняюся... Просто якесь баб'яче наше-стя! От якби мені замість шістьох бабів, та хоч одного козака мати!». Олімпіада з дітьми через деякий час повернулася до батька, парафіяльного священника Івана Марковського⁹⁵.

Домашнє горе, смерть дружини, доньки і двох синів, далися взнаки й остаточно підірвали здоров'я Андрія Димінського. Повиростали й розійшлися світом діти, він залишився сам й останні важкі роки зневіри й забуття провів у Струзі, неспроможний без чужої допомоги пересуватися, бо в 1899 р. осліп. У теплу пору року, навесні й влітку, сусіди бачили, як старий писар ходив від дерева до дерева по виплеканому ним садочку, і спотикаючись, обмацував руками дерева: «чи добре ростуть, чи великі, ніби прощаючись з природою, яку так любив... Простягнувши руки, він ледь пересувався по хаті, обмацуючи стіни, стіл, зошити із записами, яким віддав усе життя». У передноворічний вечір 1905 р. вулицями села ходила молодь з веселими вигуками: «Благословіть щед-

рувати!», сліпий етнограф, «дошкутильгавши до дверей», навстіж розчинив сінешні двері і раптом упав на порозі – вже непритомний... І в смертну хвилину поряд зринула українська народна обрядова пісня щедрівка, пісня, що була його найвищим щастям у житті і ніби покликала його зараз і піднесла до вічних небес»... Так, 1 січня 1905 р., у перший день Нового року, трагічно обірвалось життя 76-літнього невтомного збирача етнографічно-фольклорної спадщини українського народу Андрія Івановича Димінського⁹⁶.

В останню путь видатного українського фольклориста та етнографа Андрія Івановича Димінського проводжало все село і над могилою «Вічну пам'ять» проспівали подоляни, яким він служив до кінця. Свій страдницький шлях завершив 2 січня 1905 р. на старому сільському цвинтарі в урочищі «Домашник» за Стругою, між густою зеленню дерев і кущів, під невеличким кам'яним хрестом із написом: «Здѣсь покоится прахъ Р. Б. Андрѣя Ивановича Дыминскаго скон. 1 янв. 1905 г.»⁹⁷.

У 1979 р., з нагоди 150-річчя з дня народження Андрія Івановича Димінського, громада села у невеличкій діброві на давньому сільському кладовищі встановила надмогильний пам'ятник із чорного мармуру з написом «Етнографу і фольклористу Андрію Івановичу Димінському від вдячних потомків /1829–1905/».

References

1. Yemel'ianova O. (2010). Vidnajdene im'ia ukrains'koho fol'klorysta. *Vinnyts'kyj kraj*. 3, 136. [in Ukrainian].
2. Nazarenko Y. (1993). Bat'ko i syn Dymins'ki. *Tvorche Podillia* (Khmel'nyts'kyj). (244–246). [in Ukrainian].
3. Olijnyk I. (2005). Andrij Dymins'kyj – etnohraf Podillia druhoi polovyny XIX stolittia. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: zb. nauk. prats'*. 19, 121–127. [in Ukrainian]
4. Borschevs'kyj V. (1969) *Literaturno-mystets'ka Vinnychchyna*. Odesa: Vyd-vo «Maiak». [in Ukrainian].
5. Trembits'kyj A. (2024). Andrij Dymins'kyj (*1829 – †1905): etnohraf, fol'kloryst: monohrafiia. Khmel'nyts'kyj: FOP Strykhar A. M. [in Ukrainian].
6. Shalak O. (2009) *Fol'klorystychna diial'nist' Andriia Dymins'koho*. Kyiv: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Shalak O. (2007) Lysty A. Dymins'koho do O. Kistiakivs'koho. *NTE*. 2, 59–69. [in Ukrainian].
8. Shalak O. (2011). Ne v Sharhorodi, a v Kam'iantsi-Podil's'komu. *Vinnyts'kyj kraj*. 1, 147. [in Ukrainian].
9. Shalak O. (1994). Podvyh zbyracha ukrains'koho fol'kloru. Malovidomi storinky zhyttiepysu vydatnoho zbyracha narodnoi poetychnoi tvorchosti Andriia Dymins'koho. *NTE*. 4, 63–74. [in Ukrainian].

⁹⁵ Баранецька Л. Збирач подільського фольклору (До 170-річчя А. І. Димінського). *Наддністрянська правда* (Нова Ушиця). 1999. 21 грудня. С. 4.

⁹⁶ Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860-х років [Матеріали А. І. Димінського] ... С. XLII; Линник П. Андрій Димінський. *Голос* (Берлін). 1945. № 7. 24 січня. С. 2.

⁹⁷ Ibid.